Kutasi Csaba

Goltberg Ferenc kékfestő-manufaktúrája

Az 1755-ben született Goltberg Ferenc (a családnevet goltbergi szőlőjükről anyakönyvezték) sokévi vásározás után az óbudai – Lajos utcai – családi házban 1779-ben kelmeboltot létesített. 1784-ben, nagyjából 240 éve, az épület udvari földszintes részben kékfestő-műhelyt rendezett be. A mintás textília előállításához nagy mennyiségű vízre volt szükség, ezt az udvari kút és a közeli Duna biztosította. A vásznak szárításához a ház előtti nagy mező (amely a folyópartig terült el) ideális helyszínül szolgált. Miután Goltberg Ferenc utazásai során a kékfestőmintázás folyamatait is rendszeresen tanulmányozta, tapasztalatokkal vágott bele az egyedi kelmekikészítésbe. Ezzel kapcsolatban terjedt el a környéken a „blauhaxler" elnevezés, mert az indigó kéklábúvá tette a kékfestő-segédeket és -legényeket. Az óbudai szőlőmunkások és földművelők gúnyneve „braunhaxler" volt (napbarnított lábuk alapján).

Az alapító *Goltberg Ferenc* (a Goldberger név csak később alakult ki) által alapított kékfestő-manufaktúra a későbbi híres Goldberger-üzem kiinduló vállalkozása volt. A műhelyt 1810-től második fia, Sámuel vitte tovább, ő ezután az értékesítéssel foglalkozott, és a vándorkereskedelem mellett egy *pesti üzlet* nyitását is célul tűzte. 1834 tavaszán elhunyt Goldberger Ferenc, az üzemet továbbvivő Sámuel a gyárvezetésbe bevonta *Fülöp* fiát, aki kiváló tehetségű textilvegyészként az indigószínezés új módszerét szabadalmaztatta 1829-ben.

A kékfestő-mintázás műveletei

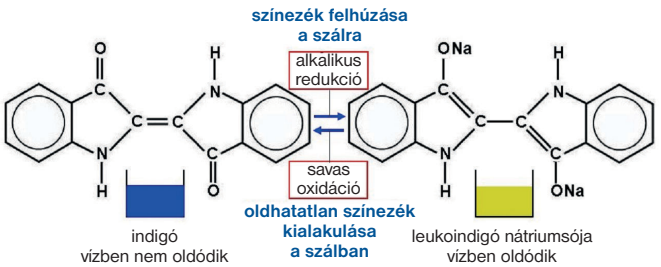

Az indigó csávázási folyamata

A későbbi „*Goldberger Sám. F. és Fiai*" cég elnevezésben az „F" betű utalt a nagy zsenialitású manufaktúraalapító tulajdonos-vezetőre. A „Goldberger fiúk" új közkereseti társaságot hoztak létre, újabb épületeket létesítettek, tovább bővítették a gépparkot.

Az egykori Goldberger-gyár képe a vasvázas víztoronnyal (a nyíllal jelölt egyemeletes épület a „dédház", az egykori kékfestő-manufaktúra helye)

Időközben a legöregebb fivérnek – Károlynak – legidősebb *Bertold* nevű fia is beltag lett, aki a Goldberger család későbbi nagy hírű vezetőjének, *dr. Buday-Goldberger Leónak* az édesapja volt. Bertold később elsőszülött Antal fiát (aki textilszakmában jártas vegyészdoktor volt) is bevonta az akkor már vállalattá terebélyesedett cég irányításába, azonban korai halála miatt Leó (a második fiú) követte őt. A jogi pályára készülő fiatal autodidakta módon kiválóan elsajátította a textilszakmát. Gyors és szakszerű döntései, fantasztikus munkabírása eredményeként négy évtizedig szolgálta a *Goldberger Részvénytársaságot*. Többek között korlátozásokat nehezen tűrő munkásságának köszönhetően 1918-ban vertikális vállalattá bővítette a Goldberger Sám. F. és Fiai Rt.-t, amikor Kelenföld-Lágymányoson *fonoda* és *szövöde* létesítésével megszüntette a kikészítőgyár kiszolgáltatottságát (a nyersvászon-piac kikapcsolása hallatlan előnyt jelentett).

Buday-Goldberger Leó (1878–1945)

A manufaktúrából nyomó-kikészítőgyár

A 208 évig működő, nemzetközi hírű üzem történetéből csak a legfontosabbak:

1845-ben *Perrotin-gépet* vásároltak a kékfestőtarkázás gépesítésére, ezt továbbiak követték. 1856-ban beszerezték az első 30 lóerős *gőzgépet*.

A kézi filmnyomáson felül 1875-ben Prágából származó korszerű *hengernyomógéppel* és továbbiakkal gyarapodott a mintázógép-park.

1900 elején áttértek a gépek *villamos hajtására,* először egy 350 lóerős Láng-gőzturbinával, villanyerőgépek beállításával. Az 1907-ben létesített épület tetején helyezték el a *vasvázas víztornyot*.

Egykori Goldberger-reklámok, alul a „Parisette” kelme reklámja

A „fényvésést” – a fototechnikai eljárással történő gyors nyomószerszám-mintázást (fotogravúra, rollphoto) – *Tausz Sándor* (a Pallas Irodalmi és Nyomda Rt. sokszorosítóegységének vezetője) találta fel, és szabadalmát Goldberger Leó kizárólagossággal megvásárolta (a zseniális találmányban rejlő, textilnyomási hasznosítási lehetőséget felismerve). A vörösréz nyomóhenger felületére a mintázatot fényképészeti úton, fénymásolással vitték fel. Ennek érdekében az adott nyomószínhez tartozó – egy rapport átrajzolásával képzett – negatív filmről diapozitívet készíttettek, majd az ammónium-dikromát zselatinnal vagy polivinil-alkohollal kevert oldatával, átvilágítással rámásolták a fényérzékenyített hengerre. A megvilágított – mintát nem hordozó felületek – kicserződtek, mosásállók lettek. Azokon a részeken viszont, amelyet nem ért fény – a leendő bemélyítéseknél –, kimoshatóvá vált a fényérzékeny réteg. Ezután saválló lakkréteggel vonták be a henger felületét, amely csak a kicserzett helyeken tapadt meg, erre pedig védőréteget vittek fel. Vas(III)-klorid- vagy salétromsav-tartalmú fürdőben került sor a maratásra, a minta helyén kioldódó fém következtében kialakult a véset. A marás befejezése után öblítésre, majd a védőréteg oldószeres eltávolítására került sor.

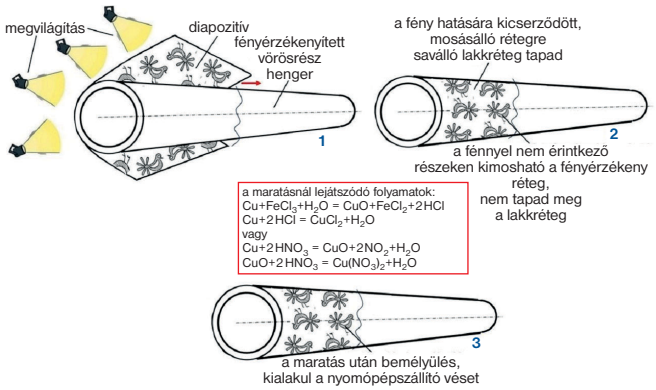

A fotogravúra elve

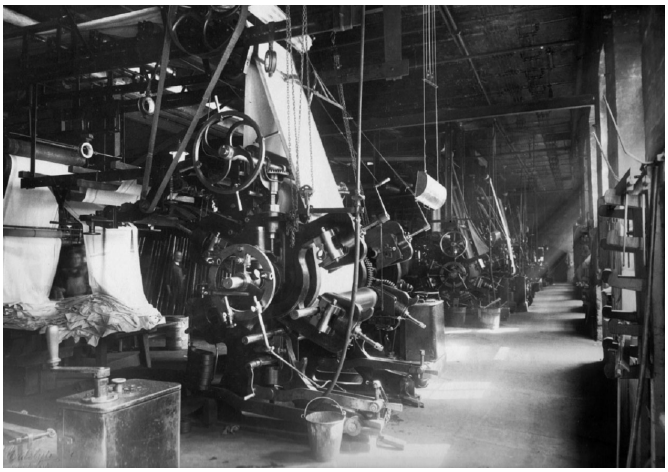

Hengernyomógépek a Goldbergerben

A műgyantás kikészítést szintén elsők között vezette be Goldberger Leó, a *gyűrődésnek ellenálló* műselyem kelméket a Goldberger-gyár már 1935-től forgalmazta. A méteráruk mechanikai méretállandósítására elsőként alkalmazták az egyik *szanforizálási* eljárást is.

Szintén Goldberger Leó nevéhez fűződik a Műegyetemen 1938-ban létrehozott és támogatott *Textilkémiai Tanszék*. A Szerves Kémia és Technológia Tanszék elődje a Goldbergergyár elnök-vezérigazgatója és a Gyáriparosok Országos Szövetségének elnöke és családja által létrehozott alapítványnak köszönhette megalakulását.

A II. világháború során az óbudai üzemben és a kelenföldi gyárban számos gép megsérült, tönkrement, hatalmas épületkárok keletkeztek. A helyreállítást követően a *Goldberger Nemzeti Vállalat* jelentős bérmunka-tevékenységet végzett.

Az 1930-as évektől a *mesterséges szálasanyagok* bevezetésére is sor került. A *Bemberg-műselyem* (más elnevezéssel réz-oxidszál, szintén regenerált cellulóz) nemes fényű, puhán omló kelmék gyártására volt alkalmas. A mercerezett pamut és len láncfonalból és műselyem vetülékkel szőtt, az akkori Párizs legszebb mintáival nyomott nagy sikerű kelmét *„Parisette”* fantázianévvel forgalmazták.

A réz-oxid-szál előállításának feltalálása több kémikus nevéhez fűződik. *Matthias Eduard Schweizer* svájci vegyész 1857-ben feltalálta a róla elnevezett reagenst [$Cu(NH_3)_4(OH)_2$], amely lehetővé tette a cellulóz oldását szálképzés céljára. *Louis-Henri Despeissis* francia kémikus 1890-ben szabadalmaztatott egy eljárást, majd *Schweizer* dolgozta ki a nagyüzemi szálgyártás feltételeit. Végül 1904-ben a *Johann Peter Bemberg* által alapított cég tökéletesítette a technológiát, innen származik a *Bemberg-selyem* elnevezés.

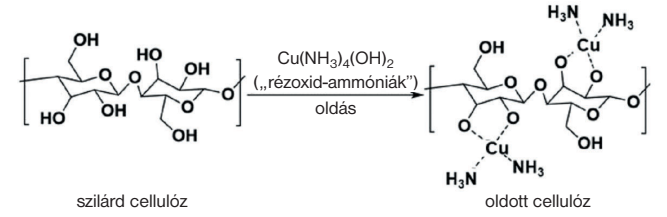

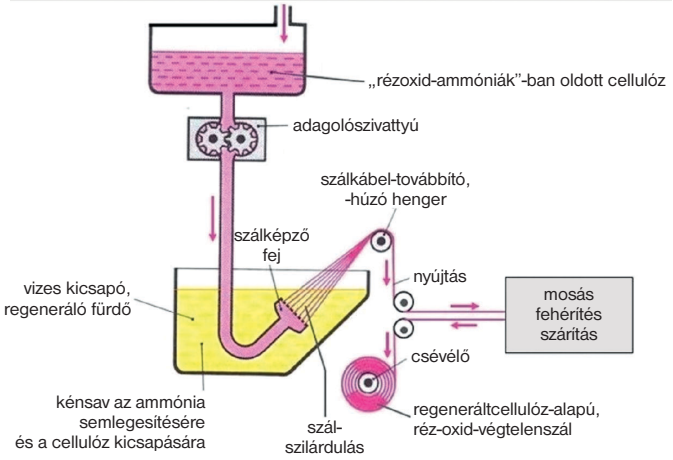

A cellulóz oldása, a mesterséges Bemberg-selyem előállításának menete

1949. március 26-án *államosították* az üzemet. 1950-ben két részre választották a Goldberger Nemzeti Vállalatot: Óbudán a *Goldberger Textilnyomó és Kikészítőgyár,* a Budafoki úton a *Kelenföldi Textilkombinát* működött tovább.

Hamarosan elkezdett működni a Goldbergerben Közép-Európa első *folyamatos fehérítő gépsora*. A több egységből álló berendezés létrehozásáért az alkotók, *Dr. Bonkáló Tamás* és *Dr. Ruszn*ák *István* 1954-ben Kossuth-díjat kaptak.

1962-től további *síkfilmnyomógépeket,* továbbá *8* és *10 színes hengernyomógépet* szereztek be.

1963-ban megalakult a *Budaprint Pamutnyomóipari Vállalat,* az új szervezetben Goldberger Textilnyomógyár és Kelenföldi Textilgyár néven működött tovább a Goldberger. A kikészítőüzemben a szövetek előállítására alkalmas géppark mellett *kötött-hurkolt* kelmék kikészítésére alkalmas berendezések álltak üzembe, miután a lánchurkoló- és körkötőgépekkel kötött kelmék készültek Kelenföldön.

1969-től *rotációs filmnyomógépekkel* bővült az addig hengeres síkfilmnyomógépekből álló géppark. A kelenföldi fehérítő új, folyamatos, holland *Stork kötegfehérítő gépsorral* gyarapodott.

1974-ben megszűnt a szén- és pakurafűtés, ezután nagy teljesítményű *földgázfűtésű kazán* szolgáltatta a gőzenergiát. 1981-ben vállalaton belüli összevonás során a Goldbergerhez csatolták a *Pamutkikészítőgyárat,* végül az utóbbiban jellemző hengernyomást – ami időközben korszerűtlenné vált – megszüntették.

1989 első félévében a Budaprint Pamutnyomóipari Vállalat *előremenekülésnek tűnő* (inkább hitt) *szervezetváltozást* hajtott végre. A központi apparátus abbahagyta az üzletkötési, import nyersanyag-, kelme- és segédanyag-beszerzési, termelésirányítási, gyártás- és gyártmányfejlesztési, exportálási tevékenységét, azaz a hozzá tartozó *gyárak működtetésével* kapcsolatos feladatai 1989 II. félévétől teljesen *megszűntek* [az ezt követően létrejött Budaprint Rt. különböző szolgáltatásokkal (pl. ingatlanhasznosítás) és egyéb nem textiles tevékenységekkel foglalkozott]. A korábbi vállalati egységek főleg rt.-ként működtek tovább, így többek között a *Goldberger Textilművek Rt*. is, a kelenföldi üzemmel egyesülve.

Közismert, hogy 1991 szeptemberében a *KGST* (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa) megszűnt, amelyben az elszámolás *klíring rubelben* történt [ezután a Szovjetunió utódállamai csak dollárért adtak gyapotot (pontosabban pamutot), viszont a készárut nem kívánták a korábbi átváltási arány szerint megvenni (érthető, hogy eszerint nem lehetett szerződni)]. Így a korábbi *rendelésállomány* mintegy *háromnegyede eltűnt,* az állami belföldi kereskedelem is összeomlott.

A megfelelő pénzügyi alapok nélkül megalapított és piaci problémákkal küszködő új vállalkozások értelemszerűen sorra csődbe mentek *megszűntek*, így a nagy hírű *Goldberger-üzem 1992-ben végleg befejezte* termelését.

A Goldberger Textilipari Gyűjtemény

A korábbi Textilmúzeum átalakításával, az Óbudai Múzeum Goldberger Textilipari Gyűjteménye gonodzásában *2013. szeptember 12-én* nyílt meg az az állandó kiállítás, amely a hajdani kékfestőből üzemmé, majd nagy hírű gyárrá válást *öt időszak* felölelésével mutatja be.

Budapesten, a Lajos utca 136–138. szám alatt látogatható a Goldberger Textilipari Gyűjtemény

Az 1779–1828 közötti időszakot a Goltberg Ferenc által alapított *kékfestő manufaktúra* részbeni életre hívásával mutatják be.

A *„Családi manufaktúrából gyár"* feliratú teremrész az 1828–1875 közötti üzemtörténetet idézi fel.

Az 1876–1913 időszakot bemutató kiállítási egység bejáratánál a *„Mindent átható modernizáció: Goldberger Bertold és a negyedik generáció"* felirat fogadja az érdeklődőt.

Az 1913–1945 (ill. 1947-ig tartó) időszak gyártörténeti vonatkozásainál *Buday-Goldberger Leó* eredményes vezetői munkásságának egyes állomásai jönnek elő.

A *Goldberger-gyári história* 1947–1997 évek közötti bemutatóján (az üzem 1992-ig termelt, a felszámolás húzódott el) a *„Goldberger-gyár a tervutasításos rendszerben és a gyár felszámolása"* felirat olvasható.

IRODALOM
Geszler Ödön: A 200 éves Budaprint PNYV Goldberger Textilművek története, Budapest, 1984.
Kutasi Csaba: Textilipar Óbudán, Óbudai Anziksz, 2017.
Gáspár Emma–Kézdy Árpád: Kémiai technológia II., Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1984.
https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803100447467
Kutasi Csaba: Megnyílt a Goldberger Textilipari Gyűjtemény, Magyar Textiltechnika, 2013/4.